

Kırsal-Ekolojik Müşterekler: İzmir Mera Alanları Vakası

Emel Karakaya Ayalp*
Seda Senem Alpaykut Bayrak**

Müşterekler, kamusal alanlar, sivil eylemler ve doğa-insan ikiliği üzerinde süregelen tartışmalar, biyomerkezci görüşlerin insan-merkezci görüşlerin karşısında konumlanmasıyla son yıllarda artış göstermiştir. Dr. Dalya Hazar, "Rural-Ecological Commons: Case of Pastures in İzmir" (Kırsal-Ekolojik Müşterekler: İzmir Mera Alanları Vakası) başlıklı doktora tezinde, kırsal-ekolojik müştereklerimiz olan biyoçeşitlilik, flora ve fauna (özellikle böcek çeşitliliği ve arıcılık), kırsal kalkınma, erozyonun önlenmesi ve kırsaldaki müşterek kültür ve geleneğin korunması açılarından çok önemli olan mera alanlarını planlama perspektifinden ele almaktadır.

Müşterekler, kamu kullanımına ve erişimine açık, kullanım hakkının mülkiyet hakkından üstün olduğu, herkese ait olan ortak zenginliklerimizdir. Müştereklerin türleri, hava, su, orman ve mera alanları gibi "ekolojik müşterekler" ya da yollar, kamusal alanlar ve toplu taşıma sistemleri gibi kamu malı olarak tanımlanabilecek "kentsel müşterekler" olarak ikiye ayrılmaktadır. Mülksüzleştirerek birikim, toprağın ve müştereklerin metalaşması, çitleme (çevreleme) hareketleri ve ekolojik sürdürülebilirliğin azalması, kullanım değeri değişim değerinden üstün olan müştereklere dair temel problemlerden bazılarıdır. Toprağın metalaşması müştereklerin kullanım değerinin değişim değerine feda edilmesi ve özelleştirilmesini beraberinde getirir. Bu durumun müşterek alan ve özel alan arasında yönetsel ve sosyal bir ayrışmaya sebep olduğunu söyleyebiliriz.

6360 sayılı Bütünşehir Yasası öncesinde köy tüzel kişiliğine bağlı olan köy ortak alanları kırsal müştereklerimizdir. Mera alanları, köylerin mahalle statüsüne geçirilmesi ile artan kentleşme baskısı sonucunda maden ve enerji sektörleri ile kamu yatırımı talepleri önceliğiyle başka amaçlar için kullanıma tahsis edilebilmektedir. Yerelde merkezileşme, bugün halen devam etmekte olan uygulama karışıklıklarına sebep olmakta ve kır ve kent arasındaki ayrımı belirleştirmektedir. Bu düzenlemeler sonucunda mera, tarım ve orman alanları kaybedilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Kırsal ve kentsel alanlar yapıları bakımından farklı ihtiyaçlara sahiptir ve mevcut yasada böyle tarif edilmemiş olsa da "kırsal mahalleler" ve "kentsel mahalleler" olarak ayrı şekilde değerlendirilmeleri gerekmektedir. Öte yandan, 6360 sayılı Bütünşehir Yasası, kırsal alan planlamasını ve Büyükşehir Belediyeleri tarafından uygulamaların takibini kolaylaştırması açılarından potansiyeller de barındırmaktadır.

Hazar'ın tez çalışması, müşterekler ve kır-kent çeperi kavramları, mera alanları üzerindeki başlıca çatışmalar, ilgili yasal düzenlemeler, medya analizi, seçilen 50 köyde vaka alanı çalışması, eDPSIR nedensel analiz modeli uygulaması ve tezin genel bulguları olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır.

Araştırmasının birinci bölümünde, Hazar, müşterekler ve kır-kent çeperi kavramlarına değinmektedir. Doğanın ve müştereklerin metalaşması süreci, 17. yüzyıl İngiltere kırsalında başlayan ilkel birikim ve çitleme (çevreleme) ha-

* İzmir Demokrasi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

** Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

reketlerine dayanır. Bu süreç “sermayenin kırsal müştereklere saldırısı” olarak da tarif edilebilir. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren “ikinci çitleme (çevreleme) hareketleri” olarak ifade edilen neoliberal politikaların ekolojik müşterekleri baskılama süreci tarım alanları, ormanlar, meralar ve kıyı alanlarının inşaat, maden ve enerji sektörlerine feda edilmesi üzerinden devam etmektedir. Doğal kaynakların, kârın azamileştirilmesini gözeten ve durmaksızın çoğalan nüfus karşısında kısa sürede tükeneceğine dair görüşleri, Thomas Robert Malthus’un aşırı nüfus artışı problemine odaklandığı *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* (1789) adlı çalışması üzerinden temellendirilmiştir. Özellikle 1970-1990 arasında, “kaynak kötümserleri” olarak tanımlanan Yeni Malthusçular, çevrecilik söylemleri üzerinde baskın bir etkiye sahip olmuşlardır. Yeni Malthusçu ekolojist Garrett Hardin, *Müştereklerin Trajedisi* (1968) fikrini ortaya attığında, müştereklere sınırlı erişimi olan optimum bir nüfus ihtiyacından bahsetmiş ve kaynakların tükenmesini önlemenin sadece iki şekilde mümkün olabileceğini söylemiştir: (1) Özelleştirme ve (2) devlet kontrolü. Hardin’in önerisi, özelleştirme ve devlet kontrolünün kaynakların sürdürülebilir kullanımını garanti edemeyeceği ve müşterekler üzerindeki sermaye baskısını, çitleme (çevreleme) ve özelleştirme taleplerini artırdığı gerekçeleriyle eleştirilmiştir. Ancak, politik-ekonomist Elinor Ostrom, Hardin’in önerisi karşısında, müştereklerin idaresi konusunda, mevcutta kolektif eylemlilik ve güven ilişkileri üzerinden oluşturulmuş alternatif sistemlerin işlediğini ispatlamıştır. Bugün, ilkel birikimin ve çitleme (çevreleme) hareketlerinin iç içe geçiş kavramları olduğu anlaşılabilir, müşterekleştirme pratiklerinin, çitleme (çevreleme) hareketlerinin karşısında konumlanıp, kapitalist sistemin ötesinde yeni bir sosyal-demokrat organizasyon formu ve müşterekler siyaseti yaratıp yaratamayacağı tartışılmaktadır.

İkinci bölümde mera alanları üzerindeki başlıca çatışmalara ve yasal düzenlemelere değinen Hazar, kentleşme baskısı ve çitleme (çevreleme) tehdidi altında bulunan ve ekolojik sürdürülebilirlik ve biyoçeşitlilik için hayati derece önem taşıyan mera alanlarını kırsal ve ekolojik müşterekler olarak tanımlamıştır. Tezin bulgularına göre, mera alanları aşırı otlatma vb. yanlış hayvancılık faaliyetleri, fidan dikimi, başarısız ıslah çalışmaları ve başka kullanımlara tahsisler sonucunda sürekli olarak verim kaybetmekte ve azalmaktadır. Anadolu’ya özgü endemik bitkilerin önemli bir bölümü mera alanlarında yaşamaktadır. Bu sebepten, meraların korunması, sadece kırsal kalkınma ve hayvancılık faaliyetleri açısından değil, “bozkır ekosistemi” açısından da çok önemlidir. Birçok bitki ve böcek türüne ev sahipliği yapan mera alanları ayrıca toprağa yüksek miktarda karbon gömme potansiyeline sahiptir. Artan kentleşme baskısına karşı mera karakteristiklerinin korunabilmesi için, arazi gasplarının, işgallerin, başka kullanımlara tahsislerin ve benzeri çatışmaların engellenmesi gerekmektedir. Türkiye’de meraların mevcut kalitesinin düşük olmasının öncelikli sebepleri: (1) Ekolojik kısıtlar (örneğin iklim, step arazisi, kısıtlı su kaynakları), (2) yanlış uygulamalar (örneğin aşırı otlatma, yanlış haritalama) ve (3) yöneticilerin ilgisizliği ya da konuya dair yeterli teknik bilgiye sahip olmamasıdır. Mera alanları 4342 sayılı Mera Kanunu kapsamında korunuyor olmasına rağmen, uygulamada aksaklıklar bulunmaktadır. Özellikle yasadaki boşluklardan kaynaklı olarak mera tespit, tahdit ve tahsis süreçleri, artan maden, turizm, enerji ve kamu yatırımı taleplerinin lehine çalışmaktadır. Medya analizinde ulaşılan haberlere ve uzmanlarla yapılan mülakatlara göre, Türkiye’de yaklaşık 12-13 milyon hektar kaldığı tahmin edilen mera alanları önemli risk altındadır. 1998’de yürürlüğe giren 4342 sayılı Mera Kanunu, TEMA Derneği’nin de katkılarıyla mera ıslah sürecinin hızlandırılması için bir dönüm noktası olmuştur. Ancak, mera alanları üzerinde süregelen arazi kullanım çatışmaları göstermek-

tedir ki kaybedilen alanları yeniden kazanmak ve mevcut alanları iyileştirmek için iyi geliştirilmiş teknik, yasal ve sosyal düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Yazar, mera alanları üzerindeki çatışmaların nasıl azaltılabileceğini araştırmaktadır. Bu bakımdan öncelikle söz konusu çatışmaları tetikleyen faktörleri tespit etmiştir. Yazara göre, ekolojik-sürdürülebilirlik ve kırsal kalkınma için önemli olan mera alanlarını ekolojik-duyarlı planlama yaklaşımıyla ele almak ve mera alanları üzerinde süregelen arazi kullanım çatışmalarını azaltmak için mera yönetim stratejileri geliştirmek gerekmektedir. Çalışmada, mera alanları üzerindeki arazi kullanım çatışmalarının, çitleme (çevreleme) hareketlerinin, mevcut politikalarının anlaşılması ve mera alanlarında uygulanması gereken planlama ve tasarım politikaları için bir veri seti oluşturulmuştur. Kartopu mülakatlar, profesyonellerle derinlemesine mülakatlar, medya taraması ve vaka alanı olarak seçilen ilçelerdeki köy muhtarları ile yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda “mera boyutları” belirlenmiştir. Aliğa, Bornova ve Torbalı ilçelerinin köyleri, İzmir’in kır-kent çeperinde olmaları ve çeşitli baskılara ve çatışma alanlarına maruz kalmaları sebebiyle vaka alanları olarak seçilmişlerdir. Çalışmada Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) tarafından çevresel etki değerlendirme (ÇED) raporlarının hazırlanmasında kullanılan DPSIR nedensel süreç modelinin geliştirilmiş bir versiyonu (eDPSIR) kullanılmıştır. Ekonomik, sosyal ve ekolojik sistemleri analiz etme, ilişkileri tanımlama, politika seçeneklerini belirleme ve sonuçları değerlendirme aşamalarında kullanılan fonksiyonel bir analiz aracı olan modelin iki yaklaşımı bulunmaktadır: (1) Duruma ve etkiye yönelik, (2) baskı temelli ve faktöre yönelik.

Duruma ve etkiye yönelik olan ilk yaklaşım, oluşan çevresel etkiye karşı verilen sosyal yanıtları incelerken; baskı temelli ve faktöre yönelik olan ikinci yaklaşım, durumu meydana getiren öncül sosyo-ekonomik faktörleri ve baskıları incelemeye odaklanmaktadır. Yazar, baskı temelli ve faktöre yönelik olan ikinci yaklaşımın, henüz yanıt verilmesi gereken etkiler ortaya çıkmadan, tetikleyici faktörlerin ve baskıların kontrol edilebilmesi için geliştirilmesinin öncelikli olduğunun altını çizmiştir. Çalışmada belirlenen mera boyutları, modelin iç ağırlıklandırma sistemiyle çevresel problemlere sebep olan başlıca faktörleri, baskıları, durumları, etkileri ve bu boyutlara verilebilecek yanıtları, çözüm önerilerini belirlemekte ve öncelik sırasına koymaktadır.

Araştırmanın bulguları göstermektedir ki mera alanları ve diğer müşterek alanların analizinde kullanılacak DPSIR nedensel süreç modeli, ÇED ve SED raporlarına dahil edilebilir, karar vericilerle iletişimi kolaylaştırabilir ve planlama süreçlerine altlık oluşturabilir. Planlama süreçleri, özellikle 1/25.000 ölçekli Çevre Düzeni Planları ve imar planları, yerel ölçekte ekolojik hassasiyeti ve farkındalığı arttırarak, kırsal-ekolojik müştereklerin ve mera alanlarının korunması açılarından öneme sahiptir. Mera alanlarının korunması ve iyileştirilmesi için yasal düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesi, uygulamadaki yanlışlıkların düzeltilmesi ve etkin kontrolü gerekmektedir. Çitleme (çevreleme) hareketlerine karşı müşterekleştirme hareketleri; “kır hakkı” fikrinin desteklenmesi; üst ölçek planlarda mera alanlarının ve ekolojik etkileşim alanlarının korunması; kooperatiflerin ve üretici birliklerinin desteklenmesi; genç nüfusun kırdan kente göçünü azaltmak için kırdaki yaşam kalitesinin ve alternatif iş olanaklarının arttırılması; müştereklerin, özellikle de kırsal-ekolojik müştereklerin, üstün kamu yararı açısından korunması ve iyileştirilmesi için gereklidir. Kentlerde ve köylerde daha adil, demokratik yaşam alanları yaratılması, kolektif eylemlilik ve kır hakkı ütopyalarının gerçekleştirilmesi açılarından planlama disiplini belirleyici rol üstlenmektedir. Yazara göre, plancı, süregelen tartışmalarda teknik, bilimsel, yönetsel ve etik anlayışıyla, planlama

ve müşterekleştirme süreçlerinin aktif katılımcısı olmalıdır. Kamu yararı ve ortak iyi anlayışını içselleştirmiş olan planlama kurumu ve disiplininin tutumu, müştereklerin korunması ve iyileştirilmesi açısından belirleyicidir.

Çalışmanın sonuç bölümünde, ileride mera alanları özelinde veri toplama kısıtlılıklarının giderilmesi; haritalamadaki ve sayısal verilerdeki belirsizliklerin giderilmesi için detaylı çalışmalar yapılması; kalitatif eDPSIR modelinin bir kantitatif model ile desteklenmesi; mera alanlarının ve mera özel siciline işlenmemiş olsa dahi mera özellikleri gösteren ve otlatma amacıyla kullanılan alanların CBS ve Uzaktan Algılama yöntemleriyle haritalandırılması önerilmektedir. Müşterekler ve kırsal-ekolojik müşterekler özelinde yapılacak çalışmalarda, deneysel ve proaktif müşterekleştirme süreçlerinde ve tartışmalarında iştirakçi olarak, çeşitli vaka alanlarında yapılacak pilot çalışmalarda bulunulması önerilmektedir. Özellikle kırsal-ekolojik müştereklerin, ekolojik ve gezegensel önemleri açısından temsilleri ve planlama ve karar verme süreçlerine katılmaları için gerekli ve yeterli araçlar kullanılarak detaylı analizleri önerilmektedir. Bu bağlamda yazarın yaptığı çalışma, planlama ve müşterekler literatüründe mera alanları üzerine yapılan ilk araştırmadır ve Türkiye'deki kırsal-ekolojik müşterekler ve mera alanlarının, planlama ve müşterekler literatürü içerisinde tartışılmasının önünü açmaktadır.